

קבוץ יהודי כי יחרב

בנימין וסט

א. על סף תמורה

ערב המלחמה העולמית, בשנת 1939, בנקוף עשרים ושנים שנה לשלטון הקומוניסטי ברור סיה, נסתכם פרק טראגי בחיי היהדות הסובייטית. התתירה הבלתי פוסקת מצד השלטונות הסובייטיים תחת כל הניסיונות התרבותיים-לאומיים של עם ישראל קבעה את נפשו של הקיבוץ היהודי ברוסיה. הרס הקהילה היהודית על מוסדותיה התרבותיים והחברתיים והעמדתה על סיפוק צרכי המסורת הדתית בלבד, פיזור התנועה הציונית בעונשין וכליאת רבבות חבריה בבתי הכלא ובמחנות-הסגר, איסור השפה והתרבות העברית ורדיפת מוריה ונושאייה, ביטול לימודה של ההיסטוריה היהודית אפילו בבתי הספר באידיש, שימת מכשולים לקשרי יהודי רוסיה עם קרוביהם בארץ-ישראל — כל הגזירות האלה הפכו את היהודים הסובייטיים מחטיבה לאומית חיה לאבק-עם המפוזר על פני המדינה הגדולה, ללא כל צורה ודמות לאומית. בשנת 1939 נשארו ברחבי רוסיה רק בתי-ספר כודדים באידיש, כי ההורים היהודים לא ראו כל „תכלית“ לילדיהם בבתי-ספר אלה, אם תינקות של בית רבן והנוער היהודי ניטלה מהם כל זיקה לשפה העברית ולתרבות עמם — מה היתה תקותם של פוזרי יהודים אלה, כי שוב תיפול בחלקם תקופה של התעוררות לאומית? פה ושם לוחשת היתה עדיין הגחלת הציונית, וביחוד בקרב היהודים בגיל העמידה והישישים שעדיין היו מעורים בשלשלת המסורת היהודית, אבל קשרי האחדות הלאומית בין מיליוני היהודים עצמם, גותקו בגזירת המלכות ניתוק גמור והיו כלא היו, בקצב מזורז הלך והתנוון הקיבוץ היהודי ברוסיה, בן שלשת המיליונים, ודמותו הלאומית טושטשה, ומשנעקרה היהדות הרוסית כליל ממעגל היחסיים בין קיבוצי היהודים בעולם, לא ניכר עוד רישומה בחיי העם כולו.

עשרים ושנים החדשים הראשונים למלחמה העולמית, חדשי הברית בין גרמניה ורוסיה, לא שינו במאומה את מצבו של הקיבוץ היהודי הסובייטי. תהליך ההתנוונות ורדיפת כל גילוי לאומי לא פסקו. חל רק שינוי אחד בעל חשיבות מרובה: נתווספו עליהם, על יהודי רוסיה,

יותר ממיליון וחצי יהודים מיהודי פולין, גליציה ליטא, לטביה, אסטוניה, בסאראביה ובוקרבינה — עם כיבוש שטחי הספר ע"י חיילות הצבא האדום, כזכור, הועברו בכוח חלקים גדולים מיהודי הספר אלה אל מחנות ההסגר ביערות העד בארכנגלסק, בערבות סיביר וקזקסטאן. אף על פי כן הצליחו יהודים שונים, בני השטחים הכבושים, להסתנן אל ישובי היהודים באוקראינה וברוסיה הלבנה, ובפיהם בשורת הציונות בפעלה ובשורת הארץ בבנינה, אך הנס לא התרחש והתנועה הציונית ברוסיה לא הצליחה לחדש את נעוריה, חזקה יד השלטונות, אבל משבר-רוח לאומי מחיה ומעודד עבר מהרה בין יהודי רוסיה, ועד למקומות הגזירה, שם כלואים נרדפי הציונות, הגיע, בתוך מאות אלפי היהודים משטחי הספר, אשר רוכזו במחנות ההסגר, הגולו גם אלפי ציונים מתנועות הנוער, החלוץ והמפלגות הציוניות, אשר טעם הציונות והתרבות העברית עוד היה רענן בפיהם. היתה רוחם של אסירי ציון, חברים ותיקים וצעירים של המחנה הציוני ברוסיה, משגובבה אליהם בשורת המשכו והתפתחותו של המפעל הציוני בתפוצות ובארץ, בחום אמונה ציונית מחודשת התחילו מפשרים גלידי הקרח שנערמו על ההפרה הלאומית של היהדות הרוסית, וזה לעומת זה: באותה תקופה עצמה, ימי הברית בין גרמניה ורוסיה ונטיעת השלטון הסובייטי בשטחי הסיפוח, הושו שוין גמור חי היהודים הנספחים אל חי היהודים הרוסים — לעקירת כל תוכן לאומי, לאיסור השפה העברית ורדיפת הציונות. מה שעבר על היהדות הסובייטית במשך שתי עשרות שנים, עבר על היהודים בשטחי הספר בזמן קצר, כאילו לפי הלכה פסוקה, שאין לערער עליה, ואין לשנותה. רדיפות וגירושים מזה וחורבן קהילות ישראל מזה — זו היתה מנת חלקם של הקיבוצים היהודיים גם בשטחי הסיפוח הסובייטי.

ידיעות האימים על המתרחש בשטחי הכיבוש הנאצי, כי יצא דינם של היהודים להשמדה, החלו להגיע אל שטחי הכיבוש הסובייטי, מבלי שניתן להם פירסום רשמי לא באוכלוסיה היהודית שבקרבת הגבולות ואף לא ברחבי המדינה. לא זו בלבד שלא היתה כל תגובה מצד השלטון נות המרכזיים והמפלגה הקומוניסטית על תע-

בהכרת הדור היהודי יותר מאשר בהכרת כל לאום סוביטי אחר במשך עשרות שנים, שוב הלכו ונתבלטו בימי פקודה. למרבה האכזבה נתגלו בעורף ואף בחזית עצמה גילויי אנטישמי מיות שונים, עד שנוצר הרושם כאילו הותרה הרצועה. בטחונו של היהודי הרוסי, כי לא יאונה לו כל רע כאזרח סוביטי, החל להתערער. החיילים היהודים, שמספרם היה רב בצבא האדום — כ־700 אלף איש בערך — נפגעו במיוחד. לא אחד מהם, שמסר את נפשו על הצלת המולדת הסוביטית, סיפר אחרי המלחמה בדמע על המשבר הנפשי הטראגי שעבר על החייל היהודי עוד בימי המלחמה, כשרצח־המונים וגילויי האנטישמי שמיות אף בקרב מחנה הלוחמים, הלמו על קדקדו והזכירו לו, כי יהודי הנהו, וכי יש ויש הבדל בין האזרח הסוביטי היהודי לבין האזרח הסוביטי שאינו יהודי.

זהו שרשה של ההתעוררות הלאומית גם בקרב הצעירים היהודים ברוסיה, ולא כל שכן בקרב הדור הקשיש, שקשריו עם היהדות לא נותקו כליל.

ואין פלא, שלאחר כניסתה של רוסיה למלחמה, חזרו ונתחדשו הקשרים בין יהודי רוסיה לבין קרובים וידידים בארץ. הסכנה שהיתה צפויה לישוב היהודי בארץ בימי הקודרים של המערכה במצרים, עוררה דאגה אף בקרב יהודי רוסיה הרחוקים והמנותקים. יחד עם זה עודדו ממרחקים הידיעות התכופות על עמידתו של הישוב בעת צרה ומבחן, על חלקו במלחמה הכללית ועל השתתפותו בדמו בהדיפת האויב מתחומי מצרים השכנה. הפליאה וחיוקה במיוחד העזרה המרובה, אשר היתה מתקבלת מהארץ לקרובים ויהודים סתם — הן לפליטים משטחי הספר והן לפליטים הסובייטיים. תלאות החיים בתקופת המלחמה בנכר, הומתקו והוקלו במידה לא מעטה על־ידי עזרת אחים זו. עם עלייתם של פליטים מפולין, ליטא ובסאראביה, ניתן לעמוד אז על גודל חשיבותה החמרית והמוסרית של העזרה, שהוענקה לשאר רית הפליטה ברוסיה מצד הישוב הלוחם בארץ.

ב. במלחמה ולאחריה

אמא לי אָמאָה לאמא:
יהודים אָנאָנו, אײַךּ העזת לא ל׳פּרז
דור גָדל בְּדוֹר אָנאָנו,
בְּמִלְחָת רַב־אָדָם —
אָת עָמָנוּ פֶּה שְׂכָנָנו,
אָךְ פֶּשְׁט אֹתוֹ ל׳פּר.

לולי הנאצים ביהודים, אלא עצם הידיעות על מסע ההשמדה לא פורסמו כל־צרכן על דפי העתונות הסוביטית הכללית והיהודית. אילו פורסמו ידיעות אלו במרעון לא מן הנמנע, שיהודי רוסיה עצמם היו פורצים להם דרכי הצלה בבוא השואה לשערי ישוביהם. כותב דברי הימים על היהדות הסוביטית יעמוד תוהו ומוכה תמהון בפני התעמולה שבהתנהגות השלטון הסוביטי בימים־ההם. משנספחה אף רוסיה הסוביטית לתוך מערב־רוסיה המלחמה, ב־22 ביוני 1941, עברה כוס היסורים גם על האוכלוסיה שלה בשטחים הגרמנים, שנפלו בידי הכובש הנאצי. השמדת היהודים הקיפה חיש מהר את השטחים האלה ובעיקר את חבלי אוקראינה ורוסיה הלבנה, בהן נשארו המוני יהודים אשר לא הספיקו להמלט. כבפולין הכבושה כך בשטחים הסובייטיים הכבושים הגיעה שחיטת היהודים לממדים עצומים. ישובים יהודיים שלמים גדולים וקטנים נמחו מעל פני האדמה. מהישובים הגדולים בקיוב, אודיסה, בריזטש ובאחרים, ניצלו יהודים בודדים. מקורות סובייטיים מוסמכים מעמידים את מספר היהודים, שנשרפו ונשחטו ברוסיה, על שני מיליונים איש ואשה. מזעזעת גם העובדה, שאזרחים סובייטיים לא־יהודיים סייעו בידי הפורעים הנאצים במלאכתם. אף קומוניסטים, חברים רשמיים במפלגה, שווארפו את עורם עם הכיבוש הנאצי, נתנו ידם למעשה ההרג ביהודים ולשדידת רכושם. שמע ההשמדה האכזרית של היהודים הסובייטיים הגיע בראשית המלחמה אל שארית הפליטה היהודית, שהצליחה להמלט כל עוד הנשמה בקרבה אל קאזקסטן, אוזבקסטן ולחבלים אחרים ברוסיה האסייתית (אומדן אופטימי מעמיד את מספר היהודים, שהספיקו להמלט מידי הכובשים הנאציים, על חצי מיליון איש בקירוב). משהו גונב אליהם גם על ההרג הנאצי הרב ביהודי ארצות אירופה. רובם של הפליטים היהודים הסובייטיים איבדו את כל בני משפחותיהם, שלא עצרו כוח לברוח ברגע האחרון ממקומות מושב־ביתיהם. עוד בעצם ימי המלחמה, עם המפנה בחזיתות לטובת בעלי־הברית, נתגלתה לעיני חיילים יהודים בצבא האדום תמונת השמדת היהודים באוקראינה וברוסיה הלבנה בכל מורא. ועל הכאב נוסף העלבון הצורב שבהשתתפות תושבי המקום ברצח האכזרי של היהודים, ולא היקע ברבים ולא באו הפורעים על ענשם. בטרם מוגר האויב הנאצי כבר הועמד היהודי הסוביטי הצעיר על גורלו הטראגי של האדם היהודי אפילו ברוסיה הסוביטית. ההבדלים הלאומיים, שטושטשו

הנה אָשַׁמַע קול הָרָם.

אָנְקַת טֶלֶב צָמִי שְׁלִי ו' וכו' וכו'.

המשטר הסובייטי אינו מכיר בזכות זו. לפי ההלכה הסובייטית, כל הלאומים שוכני רוסיה שווים בעיני השלטונות, שווים גם בסבלותיהם. אך דין המלכות לתוד ודין המציאות לתוד. המציאות הסובייטית לא ידעה דין שוויון זה. המעט שקלגסי היטלר מצאו גם בשטחי רוסיה קרקע נוח לרצח יהודים, הרי האוכלוסיה עצמה, גם אחרי גירוש הנאצים, לא נרתעה מלפגוע ביהודים בדרכים שונות. ומה אופיני הדבר, שגיי ליייהם' אלו מצאו להם אחיזה בחובת הפטריוט סיומ, שהכריזו עליה השלטונות עוד בראשית המערכה. נתפרשה חובה זו לא רק כמצוה כלפי האויב מחוץ — אלא גם כלפי ה"אויב" מבית... הועלתה על גס דמותם של גבורי ההיסטוריה הרור סית — אלכסנדר נאבסקי, סוכורוב, קוטוזוב — ובאוקראינה הורם על גס הפורע בוגדן המילגיצ' קי, כסמל הגבורה של העם האוקראיני. לרגשות היהודים לא הושם לב. ברם, גם הועד היהודי האנטיפאשיסטי, שקם במוסקבה לצרכי תעמולה וגיוס היהודים בעולם לעזרת רוסיה במלחמה, הותר לו להזכיר בשידוריו לתפוצות את יהודה המכבי, כסמל לגבורת ישראל... אולם שונות לגמרי היו מסקנות הפטריוטיזם שניתן להסיק בגמר המלחמה ללאומים שאינם יהודים מאלו שניתן להסיק ליהודי רוסיה.

אחרי המלחמה לא פסקה בקרב העם הרוסי העמקת הרגש הפטריוטי בבתי-הספר, בבתי-החור רשת ובעתונות. מיניסטריון ההשכלה של ר.ס.פ.ס.ר. (הריפובליקה של רוסיה הגדולה) הור ציא ספרים אחדים על "אבות אבותינו הגדור לים" לסיפור תולדותיהם ומעשי גבורתם של ראשוני לוחמיה ומפקדיה של רוסיה בשנים קדמוניות. על גלי הפטריוטיזם הסובייטי הכללי התרומם ועלה "העם הרוסי — האומה הנעלה ביותר בין כל האומות, אשר בברית המועצות" — כך הכריז המרשל סטאלין במסיבה בקרמל לכבוד מפקדי הצבא האדום עם סיום מערכת המלחמה במאי 1945. "אני שותה קודם כל — אמר סטאלין — לחיי העם הרוסי על שזכה במלחמה הזאת להכרה כללית, בהיותו הכוח המניג של ברית המועצות בין שאר עמיה. אני מרים כוס לחיי העם הרוסי לא רק בגלל היותו העם המנהיג — כי העם הזה מתחנך בשכל בהיר, בקשי-עורף ובכוח-סבל" ("בולשביק").

הרגשת העליונות שניטעה בעם השליט נתנה אותותיה קודם כל ביחס אל העם החלש — העם היהודי. המנגנון האדמיניסטרטיבי של המדינה טוהר מעתה, בהדרגה, מיהודים בעמדות-

דבריי-שיר אלה נתפרסמו בירחון "זנאמיה" וכתבה אותם משוררת יהודית סובייטית, מרגריטה אליגר, בשלהי מלחמת העולם השנייה. "את עמנו פה שכחנו" — וידוי כן זה מגלה בפשטות טראגית את אמת הגורל של הדור היהודי הצעיר בברית המועצות. שיכתה מאונס, במצוות הפסוק דה וההווי, היתה מנת חלקים גדולים וטובים בקרב האינטליגנציה היהודית הסובייטית. רבים מהם ניטשטשה מהצבתם בזכרונם ויהיו בעיני עצמם כבני האומה השלטת. לא נודעה בכל ההיסטוריה היהודית טמיעה מהירה ונמרצת כטמיעה הסובייטית. במשך חצי יובל שנים שונו לחלוטין פני הדור הצעיר היהודי, לעתים גם מן הצד הפיסיולוגי. באין מעורר מצד המשפחה, שכל מעיניה בדאגת הפרנסה, באוירה סובייטית ממושמת התובעת הסתגלות מוחלטת, באין כל גילוי יהודי לאומי מסביב — כלום פלא הוא כי שומרי-אמונים לעמם היו מעטים "יוצאי דופן". ועמם הציונים הבלתי משלימים (גם צעירים וצעירות!) המוסיפים להתענות בבתי הסוהר ובמקומות גזירה, והם כלים מאליהם? כלום פלא הוא, שמקורות היניקה הלאומית דללו, והאילו הגדול של היהדות הרוסית נטה לנפול?

באה המלחמה ועמה רצח מיליוני יהודים, אך השלטונות הסובייטיים הוסיפו להשתיק את הטראגדיה היהודית המיוחדת במינה. בהודער תיהם אל האוכלוסיה הרוסית ולעולם כולה, לא סיפרו את האמת כמו שהיא, אלא הבליעז את רצח היהודים בהמונים בסיפורים סתמיים על תעלולי הנאצים ב"אנשים הסובייטיים" ("Совети", "אנשים בכללם, בחוץ-לארץ הסבירו כמה נציגים סובייטיים מוסמכים, כי השתקה זו אינה אלא תוצאת החשש, שמא יוצר רושם בקרב האוכלוסיה הרוסית, כי המלחמה היא מלחמה ליהודים, וכי קרבנות האוכלוסיה כולה לא באו אלא כדי להציל את היהודים בלבד. כאילו היתר דים הסובייטיים עצמם עמדו מן הצד ולא היסו שכמם לעול המערכה כעמים סובייטיים אחרים. האמת לאמיתה ידועה היתה לכל, לגויים ול- יהודים, וביחוד לאחרונים, שראו באבדן בני משפחותיהם, שהרגישו באנטישמיות הגוברת סביבם, בימי המלחמה ולאחריה, אך כלום ניתן לדבר ולהתריע על טראגדיה של עם מיוחד, שמצבו מיוחד גם בברית הסובייטית?

רוסיה, ואם מי מהם חוזר.

למן הספירה האחרונה של האוכלוסיה הסור ביטית בשנת 1939, שהעמידה את מספר היהודים על 3.020.000 איש ואשה, ועד היום הזה אין כל מספרים סטטיסטיים על התמורות שחלו באוכלוסיה הכללית והיהודית. ברורה רק העובדה, כי בעקבות המלחמה גבר ביותר פיזור היהודים ברחבי המדינה הענקית. קשה, איפוא, לקבוע מה גדלו של הקיבוץ היהודי הסובייטי, שנשארו לפליטה אחרי המלחמה. לפי אומדנו של יעקב לשצ'נסקי, מגיע כיום מספר היהודים ברוסיה למיליון ושמונה מאות אלף לכל היותר. בין המרכזים הגדולים היהודים שנשמרו ולא סבלו מהשואה, יש לציין את מוסקבה הבירה, בה נמצאים למעלה מארבע מאות אלף יהודים. בניגוד ללאומים סובייטיים אחרים, עמדו היהודים בגמר המלחמה ללא כל אחיזה לאומית במציאות היום-יומית. ההשמדה האיומה בידי הנאצים, חללי המלחמה המרובים מבין החיילים והפרטיונים היהודים, וכן מתי המחלות והרעב, ולעומת זה, גילויי האנטישמיות הגוברת, הקשה יים בהחזרת המעמד שהיה ליהודים במנגנון המדינה לפני המלחמה, והירידה לאזרחות ממדרגה שניה לאחריה, ועל הכל העדר כל חיים לאומיים, העדר ספרות ועתונות יהודית בעלת כבוד עצמי, בה בשעה שחיי הגויים מסיבי מפכים באפיקים לאומיים רחבים יותר מבכל תקופה אחרת — זוהי תמונת מצבם של יהודי רוסיה במלחמה ולאחריה. מפח-נפש וריקנות בלב הנוער היהודי, שהועמד על יהדותו וטראגדיה — זו היתה נחלתם של היהודים הסובייטיים. היפלא שאניני-הדעת שבאינטליגנציה היהודית, הרואים את המציאות ומגמת התפתחותה בעינים פקוחות, הגיעו למבוכה נפשית קשה מחוסר בטחון בעתיד? בקרב הנוער היהודי הלומד, שסבל לא פעם מחבריו הגויים, נתעוררו רגשות לאומיים עזים. אנשים ששוחחו עם כמה צעירים יהודים מתלמדים אחרי המלחמה, העידו על הלך-מחשבותיהם של צעירים אלה, „אין להם ליהודים אלא להקים ממלכה משלהם ככל העמים. הן גם אנו היהודים עם הנגרי“.

מהפכה עצומה התחוללה בנפשו של החייל היהודי הסובייטי, כשנפגש עם חיילים יהודים מצבאות בעלי-הברית. הם נפגשו כאחים לנשק על חרבות מדינתו של היטלר, ובצד קשרי השותפות כבעלי-ברית במלחמה, איחדה אותם יהדותם כבני אומה אחת. החוויה נמעמקה

המפתח. דחיקת רגלי היהודים מהמנגנון הסור ביטי, במרכז ובמקומות, נעשתה דרך שיטה בידיעת המוסד העליון של המפלגה הקומוניסטית. עובדות חותכות, שעדיין לא הגיעה השעה לפרסמן, מעידות על כך, משקמה אינטליגנציה מקצועית חשובה, בכמות ובאיכות, בקרב עמיתיה הרוב, נעשו היהודים, בני המקצועות החפשיים, ליטודות מיותרים בהחלט. ביחוד בא הדבר לידי ביטוי מעשי בתקופה שלאחר המלחמה.

ואם ברוסיה המרכזית כך, שאין האוכלוסיה שלה נגועה באנטישמיות מורשת, הרי באוקראינה וברוסיה הלבנה מצב היהודים חמור ביותר ומצבה של האינטליגנציה היהודית חמור שבעתים. גילוי הפטריוטיזם הסובייטי לבשו בחבלים אלה צורה שוביניסטית מובהקת, והקרי בן העיקרי הוא היהודי. בגמר המלחמה, קודם שרבו היהודים, פליטי חרב היטלר, החוזרים מערבות אוראל ואסיה התיכונה — היו גם נסיונות לערוך פרעות ביהודים אלה (קיוב, אודיסה), ורק בעמידת היהודים על נפשם ועזרת השלטון, ידכאו הפרעות בראשיתן. אולם, על כל פנים, המנגנון הממשלתי הנרחב ברוסיה הלבנה ועוד יותר באוקראינה הפך עתה מנגנון לאומי — ותד-לאומי — מוחלט. בשדות ההשר כלה והתרבות בולט הדבר ביותר.

ריכוז היהודים מחדש במקומות מושבותיהם שלפני המלחמה, התנהל בכבוד. „אין לשם מה לחזור ואין לאן לחזור“ — אמר חייל יהודי בצבא האדום לחייל ארץ-ישראלי בסביבת טהראן בשנת 1944 — „כל בני המשפחה, כל הישוב היהודי בשטחי הכיבוש נהרגו ונהרסו. על הכל רובץ כובד האסון, שניתך על היהודים ברוסיה בימי היטלר“. בישובים הקטנים חששו היהודים להתישב מפחד הגויים שבכפרי הסביבה. במרכזים הגדולים קשה היה למצוא דירה או מקום עבודה — וכל כך מפני התנגדות התושבים הגרים, שנשארו במקומותיהם גם בימי הכיבוש הנאצי. לא ברצון היו השלטונות מתערבים להתזרת הדירות והרכוש השדוד ליהודים החוזרים. על כן בחרו רבים להשאר במקומות החדשים בהם מצאו מפלט בימי השואה. כמה אלפים, בעיקר מבני הישובים הקטנים, בחרו ללכת לבירוביג'אן מלחזור למקומם. באין ארגון לאומי שיעמוד בפרץ, נעשתה התנחלותם מחדש של היהודים החוזרים ללא כל תכנית. עד היום אין להציל שמץ ידיעה, אם ובאילו מידה נשארו לפליטה חקלאים יהודים מבני המושבות בדרום

ברוסיה נתעוררה בהם עם נאומו של אנדריי גרומיקו באו"ם בחודש מאי 1947. נציגה הרשמי של ברית-המועצות תמך בפעם הראשונה בזכר תם של היהודים לעצמאות על אדמת ארץ-ישראל. זו הפעם הראשונה בתולדות ברית-המועצות דיבר שליחה באזני קהל העמים על סבלם של היהודים מידי שונאיהם ומרדפיהם. הדבר אשר הסתירו ראשי השלטון הסובייטי בתקופת הזהר מדה — את דבר הקרבות המרובים של היהודים, שדמם נשפך כמים בשטחי הכיבוש הנאצי — העלה גרומיקו בגלוי ובהטעמה באסיפה הכללית של האומות המאוחדות בלייק-סאכסס. „במלחמה האחרונה, אמר, עברו על היהודים תלאות ויסורים שאין דוגמתם. אין לתאר במלים את הסבל והמצוקה הללו. בשטחים שבהם שלטו ההיטלראים, הרשמדו היהודים כמעט כולם. אומדים את המספר הכללי של היהודים, שניספו בידי התליינים הפאשיסטיים, בששה מיליונים נפש בערך. אך מספרים אלה אין בהם עדיין כדי להעיד על המצב הקשה, שלתוכו הוטלו המונים גדולים של היהודים אחרי המלחמה... ועוד: „העובדה ששום מדינה באירופה המערבית לא יכלה להבטיח את הגנת הזכויות האלמנטריות של העם היהודי ולשמור עליו מפני מעשי האלימות של התליינים הפאשיסטיים, מסבירה את שאיפת היהודים להקמת מדינה משלהם. היה זה עוול אילו שללנו את זכות העם היהודי להגשמת שאיפה זו“.

ככה לא דיבר שום נציג רשמי של ברית המועצות לפני כן. הדברים הגיעו גם לרחבי רוסיה. יהודים לא האמינו למשמע אזניהם ולמקרא עיניהם. לדברים היה הד עצום בקרב האוכלוסיה היהודית הפזורה. והלא כל מה שעבר על יהודי אירופה בעת הכיבוש הנאצי, עבר גם עליהם, על מיליונים יהודים רוסים, בשעה שצבאות היטלר השתוללו על אדמת ברית המועצות. שמע מניה, שלא טחו עיניהם של שליטי המדינה מראות את מצב היהודי הסובייטי גם אחרי המלחמה, שמעמדו זועזע. ככן עם נטול קרקע ומחוסר שרשים. אי אפשר היה שנאומו של גרומיקו לא יעורר תקוות גם בלב היהודי הרוסי, אף על פי שידע כי לא עליו מוסבים דבריו הכנים.

גם בלי לחשב חשבונות פוליטיים שבין מלכות למלכות, חייבו ההגיון והיושר, כי דברי האמת של גרומיקו ישפיעו קודם כל על שינוי מצבם הלאומי של יהודי רוסיה בתחומיה. היא התקוות גברו עם פרוסם הידיעה על החלטת

ונתעצמה כשנפגש החייל היהודי הסובייטי עם חיילי הבריגדה היהודית בצבא הבריטי. „אנו דור יהודי אחרון“ — אמר חייל יהודי של הצבא האדום לחייל הבריגדה, בפרשו לפניו את יריעת היסורים והתלאות, שעברו על יהודי רוסיה מראשית המלחמה, בזמן המערכה הגדולה, ואת גודל האכזבה שנתלו היהודים הסובייטיים, כיהר דים, בתום המלחמה. „לחייל הרוסי, לאוקראיני, ניתן סיפוק רב עם הנצחון, ומה קיבל היהודי? לא כלום. להיפך, מצבו של היהודי הסובייטי הוחמר עתה יותר באין קרקע מוצק תחת רגליו“. היהודי הזה שמילא תפקיד אחראי בצבא האדום, הגיע לבסוף לארץ-ישראל. בהצטרפו למערכה על גאולת הארץ אמר: „ברוסיה מסרתי את חיי לשחרור המולדת הסובייטית מהתוקפים הנאציים. כל שנות המלחמה עשיתי בחזיתות הקרב. לא פעם נפצעתי. כמו עיני ראיתי את אשר עוללו לבני עמי. לצערי ולבשתי לא ניקו התור שבים המקומיים משיתוף פעולה עם הנאצים. אני ושכמותי איננו עריקים. לא עזבנו את רוסיה בעת צרה. לאחר נצחונה החלטתי לעשות גם למען עמי ולמען נפשי“.

המתחיות הלאומית שנוצרה בקרב חלקי היהדות הסובייטית בשנות השואה והמלחמה, עלתה וחזקה לאחריהן. ההכרה הלאומית גברה והלכה ככל שנתגלה עוצם יתמותו של היהודי הסובייטי. הרגשת חוסר-המוצא היתה נעימת-היסוד. בימים ההם היו קיימים עדיין קשרים בין יהודי רוסיה ובין קרוביהם בארץ. קשרים אלה נתחדקו בזמן הנצחון והמעבר לתקופת השלום. גם פגישות החייל היהודי הסובייטי עם החייל הארצישראלי סייעו להעברת ידיעות אל יהודי רוסיה על המתרחש בשוב ובעם. ידיעות על המפעל הציוני בארץ, שלא נפסק גם בעצם ימי המלחמה, על היאבקות הישוב למען העליה והעצמאות, ידיעות אלו בהגיען אל היהודי הרוסי הגידה, עודדו את רוחו ועוררו בו תקווה, כי „גם ברחוב שלו יהיה חג“. ההתענינות במתרחש בארץ-ישראל נעשתה לחס-חוקם של יהודים רבים. ולא רק מבחינה כללית, אלא גם מבחינה אישית. „מה יקרה לי עכשיו הארץ, — כותב יהודי רוסי — הן היא הצילה לי נפש אחת ויחיי זה מכל משפחתי הגדולה, שנשחטה ונשרפה“. כמוהו כן רבים היהודים ברוסיה, שכל בני משפחותיהם אשר היו להם שם, אבדו מידי הפורעים הנאצים, ורק בארץ נשמרו להם שרי דים קרובים.

התקווה לשינוי מצבם המיוחד של היהודים

הידיעה אודות הקמת מדינת ישראל. בכל רגשי לבבי, ונפשי אני שולח לכם, לכל הישוב ולכל עם ישראל את ברכתי, ברכת מזל טוב עם התחלת תקופה חדשה בתולדות עמנו. יתן ה' לכם עוז וגבורה לעבור את כל המכשולים על דרככם הקשה. לבי ידאב בקרבי, שהכוחות השחורים הסובבים אתכם, ינסו להפריע לכם, אבל אני מקוה ובטוח, שחלקם יהיה כגורלם של המן והיטלר ימח שמם. תודה רבה לממשלה הסובייטית על החסדים, שעשתה בשביל עם ישראל. חזקו ואמצו!"

במכתב עברי מחארכוב (14.10.48) כתוב בין השאר: "עכשיו קרה נס בתוך נס. אתמול לא היה לא עם ולא מלוכה, ובן לילה נולדה מלוכה עם ממשלה. ולמחרת בעוד המלוכה היתה ממש תינוק, היתה התנפלות האויב והתגברתם עליו. האם יש דוגמא כזאת בהיסטוריה? ...למעננו היתה הכרזת מלוכת ישראל כבת קול פתאומית מן השמים. פחדנו אם לא חלום הוא. שחלמו אחריים עלינו. ועתה כשקראתי במכתבך פרטי ההתנגשות וההתגברות, זלגו עיני דמעות של אושר וחודיה לאל, שתחינו והגיענו לזמן הזה, וקראתי עלי את הקריאה של המשורר — „אנכי במערב ולבי במזרח". ובגבור ההתקפות של מדינות ערב על מדינת ישראל בראשית צעדיה, „קיים הציבור בסמרקנד תענית מיוחדת עם תחינות ובכיות לאלוהינו" — מודיע איש בוכרה, שהגיע בימים ההם למוסקבה, „וכן סודרו תפילות בבית הכנסת הגדול בעיר הבירה". בנבכי הקיבוץ היהודי הסובייטי התחילה להתרקם מחדש הרגשת השותפות, שקיננה בלב יהודי רוסיה במשך דורות רבים. הדאגה לגורל המערכה הצבאית של ישראל נגד מתקפיו רבתה והדביקה גם צעירים וצעירות. „כולנו חרדים לשלומכם ומחכים יום-יום לנצחונכם" — כותבת נערה בת חמש עשרה — „ועוד תבוא השעה וכולנו נחוג יחד את חג הנצחון". ועוד ברכה מהברכות המרובות, שנשלחו אז מיהודי רוסיה אל הקרובים בארץ: „בלב ובמחשבה אנו כל הזמן אתכם ומתפללים לה, שייסייע בידכם להתגבר על כל המוקשים ולנצח. כך יאה לנו וכך יהיה. ענינו ענין צודק". והנה קטע ממכתב אחר: „... אנו חשים יחד אתכם את החרון והכעס כלפי אלה החותרים לשים לאל את החלטת החלק הפרוגרסיבי של האנושות, אשר הכיר בנחיצותה של ממלכה יהודית. אבל אנו מאמינים שיד הצדק והיושר תהיה על העליונה".

א"ס ב' 29 בנובמבר 1947. הידיעה כי ברית המועצות תמכה בהחלטה על הקמת מדינה יהודית, נתפרסמה בכל רחבי המדינה וחיוקה את רוחם של יהודי רוסיה. בימים ההם נתחדשו קשרים שנפסקו ימים רבים ונתהדקו הקשרים הקיימים. עיני יהודים מחוגים שונים הופנו ונישאו לארץ ישראל, מקום התקווה והסיכוי. למשמע הידיעות על התקפות הערבים, חרד לב יהודים קרובים ורחוקים. העתונות הסובייטית לא העלימה הפעם את המתרחש בארץ ויש שהעלתה על נס את מלחמת היהודים על חרותם. ביחוד צוינה כוונתה הקרבית של האשה היהודיה.

ההיאבקות עם האנגלים על עצמאותנו והמלחמה בערבים התוקפים והפורעים, הגבירה את המתיחות בקרב היהודים הסובייטיים. במידה שהגיעו הדברים אל צעירי ישראל ברוסיה, התעורר רצון להטות שכס ולהצטרף למלחמת היהודים למען חרותם הם. הקשרים של חיילי הבריגדה היהודית עם אחיהם בצבא האדום אף הם נתנו פרי. מספר חיילים יהודים סובייטיים בדרגות שונות פרצו פרץ והעמידו עצמם בשורות הלוחמים לעצמאות ישראל. אלה היו מעטים בלבד, ואין ספק כי מספרם היה גדל והולך אילו ניתן ליהודים בברית המועצות להתנדב למלחמת עמם.

ג. עם הקמת המדינה

ימים גדולים באו ליהודי רוסיה בהגיע אליהם בשורת ההכרזה של מדינת ישראל. במירירות הבוק עברה הבשורה ועד לפינות הנידחות, שם מרוכזים אסירי ציון, הגיעה. הרדיו הסובייטי מיהר לפרסם את הידיעה בצירוף ההודעה על הכרת רוסיה במדינת ישראל. שמחת היהודים עברה על גדותיה. ברם, היתה זאת בעיקר שמחה שבלב, או לכל היותר שמחה ביחידות, אבל לא שמחה בציבור. יהודים בידנו זה את זה בברכת „מזל טוב" ו„שתחינו" ... רק בבית הכנסת, מקום הפגישה היחיד של יהודים סובייטיים, ניתן פורקנמה לשמחת היחיד מתוך תפילה בציבור.

ביטוי עז למתרחש בלב היהודי הסובייטי בימים הגדולים ההם ניתן במכתבים רבים, שנשלחו בזמן ההוא, מהם כתובים עברית. נתגלה כי עדיין חיה השפה בזכרונם של יהודים רבים, על אף הניתוק הממושך מהעתון והספר העבריים. והנה קטעים אחדים: בגלויה עברית מ־17 במאי 1948, כותב ג. ו. אסיר ציוני לשעבר, מדרום מזרח רוסיה: „בשמחה גדולה שמעתי היום את

ישראל. בקריאות התלהבות ליוז אותם עד לפתח ביתם. מקרב ההמון נשמעה הקריאה: „עם ישראל חי וקיים“. זה שנים לא ראתה מוסקבה הבירה הפגנה רבתי כזאת כיום שבאו תושביה היהודים לברך את שליחי מדינת היהודים.

בימים ההם הגיעה המהפכה הנפשית בקרב האינטליגנציה היהודית והנוער לשיאה. עם כינון נה של מדינת ישראל, התחילו יהודים רחוקים וקרובים, מתבוללים מדעת ולרוב שלא מדעת, מגלים ענין במפעל היצירה והבנין בארץ. אילו הותרו יחסים בין תושבים „לזרים“, כי עתה היתה צירות ישראל במוסקבה הופכת למרכז התחיה וההתחדשות הלאומית ליהודי רוסיה. אולם שעת הרצון לא באה, ושמי היהדות הסובייטית, אשר הוארו לשעה קלה, כוסו שוב עננים כבדים.

אין זאת כי ניתן אות מגבוה — וארגבורג היהודי יצא במאמר מיוחד ב„פראבדה“, להתריע על הציונות כתנועה ריאקציונית באשר היא תנועה מיסטיית. הוא לא נרתע גם מליידות אכן בממשלת ישראל הצעירה, שעדיין נאבכת היתה על עצם קיומה. המלחמה נגד הציונות שנשתתפה לזמן-מה, נתחדשה ביתר עוז. פחד איום נפל על יהודי ברית-המועצות. מעתה נזחרים יהודים מלעבור סמוך לבית צירות ישראל, שלא יחשדו בהם, כי נושאים הם עיניהם לדגל עמם ולסמל לאומיותם. נפסקו הקשרים בין קרובים. רגש היתמות והבדידות גבר בהמוני היהודים, אשר רק לפני זמן קצר ראו עצמם שוב כחלק חי מן האומה כולה. עתה חזרו להיות אבר מדולדל.

על הרגשות לאומיות, ואולי גם על הרחורי חרטה שנתעוררו גם בתוך המחנה הקומוניסטי היהודי, נענשו מנהיגיו קשה ע"י השלטונות הסובייטיים. נאסרו שרידי העתונות והספרות באידיש, נאסרו והוגלו הסופרים האידיים ואין יודע מקום הימצאם. נסגר התיאטרון היהודי במוסקבה. רבים מבין הסופרים היהודיים הכותבים ברוסית, נאשמו בנטיות קוסמופוליטיות וברוססור נאמנות למולדת, ואף הם הודחו כגראה למקומות גזירה.

דומה שלא היו עדיין כימים האלה ליהודים הסובייטיים בכל ימי השלטון הבולשביסטי. המוני בית ישראל בברית המועצות נידונו לשיקפה ולאדם — כלפי פנים וכלפי חוץ. פרטי הטרגדיה המחודשת של יהודי ברית המועצות בוזמן האחרון, עדיין עטופים סוד, ואין להגיע לחקר יסודה.

בזמן ההוא רבו המכתבים מאת נערים ונערות בני קרובים, אשר לפתע הרגישו במחצבתם ובקשריהם עם המולדת ההיסטורית. רוח חדשה צררה את הנוער היהודי הרגיש. בימים ההם, כשהרדיו והעתונות הסובייטית סיפרו בגלוי וברוח חיובית על מלחמת היהודים להחרותם ולעצמאותם, מתערערת החומה, המפרידה שנים רבות בין הורים לבניהם שחונכו בכוונה תחילה על ברכי התרבות הסובייטית בלבד. עתה נפתחו הלבבות, ואב דיבר אל בנו כדבר יהודי אל יהודי. בזמן ההוא גברה הכרתם הלאומית של המוני היהודים, וכבודם גדל בעיני עצמם ובעיני הגויים מסביב. הבולים הראשונים של מדינת ישראל הצעירה זכו לתשומת לב מיוחדת, ועיני יהודים זלגו דמעות למראה ההוכחה המורחשת, כי אכן מדינת ישראל חיה וקיימת.

הידיעה על הקמת מדינת היהודים הגיעה, כאמור, גם למקומות הגזירה, שם כלואים אסירי ציון. אף במחנות ההסגר נמסרה הבשורה ברמקולים בהימסר ידיעות-היום לאסירים. התרגשות גדולה קמה לא רק בקרב האסירים הציונים, אלא אף בין היהודים שנמנו עם שליטי המחנות ומנהליתם. בהודמנות זו נתגלתה ברכים „הנקודה היהודית“, שלבאורה טושטשה כליל במרוצת השנים. התרגשות היהודים הדביקה גם גויים שונים, אשר ראו את היהודי כ„מפחד תמיד“ בלבד.

אחד מותיקי הציונים, הכלואים במחנה הסגר בצפון רוסיה, כתב אל אשתו שלשה ימים אחרי הכרזת המדינה: „אני כולי דאגה לגורל התינוק הרך הנולד, שלא יכולע לו. שמרי נא עליו כעל בבת עיניך“.

ביטוי מוחשי וסוער להרגשתם העמוקה ביותר של יהודי רוסיה ניתן עם בואה של צירות ישראל למוסקבה בראשות גולדה מאירסון. דגל המדינה שהורם מעל בית הצירות, הדגל הכחול-הלבן, הפך נקודה מרתקת ליהודים רבים. עתה ניתנה גם לפטריוטיות היהודית משמעות מוחשית, לאומית, ישראלית. אמנם עדיין לא ניתן לה ביטוי מעשי — העליה היהודית עדיין לא הורשתה — אבל בעמקי הלב נבטה התקווה, כי מעתה יסורו אבני הנגף, וקודם-כל מדרך קרובים אל בני משפחותיהם, והעליה תותר. אלפי יהודים, דתיים ולא דתיים, שמו את פניהם אל בית הכנסת, שם הופיעו אנשי הצירות בימי חג ומועד. בית הכנסת הגדול במוסקבה היה צר מהכיל את כל הבאים. המוני יהודים נצטופפו סביב בית הכנסת וחיוכו לצאתם של שליחי